

Maria Zrałek*

Rozdział 5

Tworzenie podstaw dla partycypacji osób starszych w życiu społecznym

Z procesami starzenia się ludności mamy do czynienia we wszystkich krajach wysoko rozwiniętych. Polska podobnie jak inne kraje europejskie wchodzi w okres intensywnego starzenia się ludności. Prognoza ludności na lata 2008–2035¹ opracowana przez Główny Urząd Statystyczny wskazuje na znacząco zwiększającą się grupę osób w wieku 65 lat i więcej – z 13,5% w 2007 r. do 23,2% w 2035 r. O stopniu zaawansowania procesu starzenia się ludności wskazuje także mediana wieku populacji. O ile w 2007 r. wynosiła ona 37,3 lat, to w 2035 r., zgodnie z prognozą ludności Polski, wzrośnie do 47,9 lat. Proces starzenia się społeczeństwa stanowi obecnie jedno z najpoważniejszych wyzwań społecznych, gospodarczych i politycznych współczesnych państw. Tak duży udział ludzi starszych wymaga nowego podejścia do rozwiązywania problemów związanych ze zmianą organizacji życia w społeczeństwie. Tradycyjnie starzenie się ludności traktowane jest jako zagrożenie, stanowi bowiem obciążenie dla gospodarki, szczególnie dla stabilności finansów publicznych państwa. Wraz ze starzeniem się społeczeństwa gwałtownie wzrastają wydatki na świadczenia i usługi finansowane ze środków publicznych. Równocześnie w sytuacji, gdy liczba osób dorosłych w wieku 15–64 lata zmniejszy się w perspektywie do 2035 r. o 3 963 tys., w praktyce będzie oznaczać, iż coraz mniej ludzi w wieku produkcyjnym będzie w stanie pokrywać rosnące koszty związane ze starzeniem się społeczeństwa. Trudną sytuację pogłębia jeszcze fakt, iż wykazywana w bieżących bilansach ludności liczba osób w wieku 80 lat i więcej – na 1 140 tys. w 2007 r., wzrośnie w 2035 ponad dwukrotnie – do poziomu 2 574 tys. Ta grupa ludności wymagać będzie wszechstronnej pomocy finansowanej ze środków publicznych. Z uwagi na wyczerpanie się rodzinnego potencjału opiekuńczego niezbędne stanie się zabezpieczenie instytucjonalne opieki nad najstarszymi członkami społeczeństwa. Świadomość narastających obciążeń całego społeczeństwa kosztami związanymi z ludźmi starszymi stanowi poważne zagrożenie dla nich i może prowadzić do marginalizacji tej części społeczeństwa, a także wyzwoić konflikty międzygeneracyjne. Być może dlatego, pomimo rosnącego szybciej niż kiedykolwiek w skali kraju i europejskiej udziału osób starszych, są one odrzucane, rodzi się ageizm i gerontofobia. Brunon Synak ujął to słowami: „Nigdy chyba świat nie był tak sprzymierzony przeciw starszej generacji jak obecnie, nigdy też pozycja społeczna człowieka starego nie była tak niska”².

Starsze pokolenie posiada ogromny kapitał, który często jest niedostrzegany i – co się z tym wiąże – niewykorzystany. W kluczowej dla Unii Europejskiej strategii „Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu

* dr, prof. WSH; Wyższa Szkoła Humanitas.

¹ GUS, *Prognoza ludności na lata 2008–2035*, Warszawa 2009.

² B. Synak, *Ludzie starzy w warunkach transformacji ustrojowej*, Gdańsk 2000, s. 15.

społecznemu”³ starzenie się społeczeństwa określono jako wyzwanie, ale także jako szansę dla trwałego wzrostu gospodarczego i społecznego poprzez wykorzystanie potencjału tkwiącego w ludziach starszych. W Opinii Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie wkładu osób starszych w życie społeczne i ich udziału w nim⁴ w art. 1.2. podkreślono, iż „osoby starsze są dynamicznymi, sprawnymi i istotnymi członkami naszego społeczeństwa. Przekazują one wiedzę, umiejętności i doświadczenie następnym pokoleniom. Wnoszą wkład, w sposób zarówno indywidualny, jak i zbiorowy w naszą gospodarkę, w nasze otoczenie oraz przekazują nam historię. Jako członkowie rodziny osoby starsze są odpowiedzialne za wspieranie spójności i solidarności w naszym społeczeństwie”.

Istnieje zatem potrzeba zwrócenia większej uwagi na konieczność podejmowania działań na szczeblu krajowym, regionalnym i lokalnym na rzecz wydłużenia okresu aktywności zawodowej osób starszych, aktywnego włączania ich w życie społeczne oraz tworzenia warunków dla zdrowego, niezależnego i satysfakcjonującego życia. Doświadczenia innych krajów pokazują, że istnieje wiele form działań umożliwiających osobom starszym dobre funkcjonowanie w przestrzeni instytucjonalnej. Władze publiczne nie tylko muszą sprostać uzasadnionym oczekiwaniom starszych ludzi, ale też stać się inicjatorem aktywizacji i aktywności starszego pokolenia. Problemem jest jednak ukierunkowanie takich działań do wszystkich grup ludzi starszych, zarówno tych, którzy są słabi ekonomicznie, zdrowotnie i społecznie, tych, którzy przy niewielkiej pomocy mogliby aktywnie uczestniczyć w życiu społecznym, jak i tych, którzy przejawiają różne formy aktywności i jedynie wymagają wsparcia ich działalności. Stąd też działania powinny być ukierunkowane na wspieranie i wzmacnianie potencjału osób starszych oraz aktywnego ich uczestnictwa w życiu społecznym i równocześnie identyfikowanie, łagodzenie, zapobieganie i przeciwdziałanie barierom utrudniającym pełnoprawne życie osób starszych w społeczeństwie.

Zgodnie z koncepcją Światowej Organizacji Zdrowia aktywne starzenie się oznacza „proces optymalizacji szans związanych ze zdrowiem, uczestnictwem i bezpieczeństwem, mający na celu poprawę jakości życia osób starszych”⁵. Określenie „aktywność” nie powinno być rozumiane tylko jako możliwość przedłużenia pracy zawodowej lub udziału w życiu społecznym poprzez działania wolontariackie. Aktywność powinna odnosić się do wszystkich istotnych zajęć, które kreują udział w społeczeństwie oraz pozwalają na samorealizację osób starszych. Holistyczne podejście podkreśla, iż pojęcie „aktywne starzenie się” odnosi się do wszelkich sfer życia: społecznej, politycznej, gospodarczej, kulturalnej, duchowej czy obywatelskiej. Aktywne starzenie się pozwala wykorzystać potencjał fizyczny, społeczny i intelektualny tkwiący w ludziach starszych. Pomimo pogarszającej się wraz z wiekiem sprawności fizycznej i umysłowej ludzie starzy powinni być aktywnymi uczestnikami życia rodzinnego, społeczności lokalnej i całego narodu, zgodnie z potrzebami, pragnieniami i na miarę swoich możliwości, przy jednoczesnym zapewnieniu im odpowiedniego wsparcia, ochrony, bezpieczeństwa i opieki, kiedy potrzebują pomocy. Oznacza to, że osoby starsze są nie tylko konsumentami dóbr i usług, ale też wnoszą cenny wkład na rzecz społeczeństwa.

Strategia polityki społecznej w kontekście tworzenia podstaw do pełnego uczestnictwa osób starszych w życiu społecznym dotyczy działań w ramach wielu polityk szczegółowych i powinna obejmować wszystkie osoby starsze, z uwzględnieniem ich ograniczeń zdrowotnych, ekonomicznych, mentalnych i innych. Aktywność powinna odnosić się do wszystkich istotnych zajęć, które kreują udział w społeczeństwie. Rolą podmiotów publicznych jest tworzenie warunków

³ Komunikat Komisji Europa 2020 *Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*, KOM(2010) 2020 wersja ostateczna, Bruksela 3.3.2010.

⁴ Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej Seria C 11/04 z 15 stycznia 2013.

⁵ www.who.int/ageing/active_ageing/en/index.html

do podnoszenia zaangażowania i uczestnictwa ludzi starszych w życiu społeczno-gospodarczym. Aktywne starzenie się powinno być efektem synergii działań idących „od góry” (upoważnienie) i „od dołu” (uczestnictwo).

Najczęściej ludzie starsi koncentrują własną aktywność w swoim najbliższym otoczeniu, dzielnicy, w której mieszkają. To dzielnica jest terenem życia społecznego, licznych kontaktów i intensywnej wymiany usług i informacji. Dla ludzi starszych z racji mniejszej mobilności jest przestrzenią znaną i przyswojoną, w której dobrze funkcjonują. To tu większość z nich może, pomimo występujących ograniczeń, poruszać się poza mieszkaniem i realizować różne zadania, poczynając od zakupów, załatwiania spraw urzędowych, korzystania z sieci usług społecznych, realizacji praktyk religijnych, a kończąc na zróżnicowanych formach zagospodarowania czasu wolnego. Także zaangażowanie ludzi starszych w różnego rodzaju lokalne inicjatywy społeczne, odradzanie się idei społeczności lokalnych koncentruje się w sąsiedztwie miejsca zamieszkania. Dlatego też aktywność ludzi starszych ma pozytywne znaczenie dla rozwoju lokalnego.

Wprowadzany obecnie nowy model polityki społecznej kładzie nacisk na współdziałanie wszystkich podmiotów, poczynając od państwa, poprzez samorządy terytorialne oraz organizacje pozarządowe, po nieformalne grupy. W tym ujęciu istotną rolę odgrywa dialog społeczny. Wraz z rozwojem społeczeństw postindustrialnych i zmianami w strukturze socjalnej nastąpiło odejście od wąskiego pierwotnego traktowania dialogu społecznego w trójkącie: rząd, związki zawodowe i pracodawcy na rzecz upowszechnienia praktyki dialogu na wszelkie struktury trzeciego sektora, zrzeszeń obywateli i instytucji samorządu terytorialnego, gospodarczego, zawodowego⁶. Często wobec tej formy dialogu stosuje się określenie dialogu obywatelskiego⁷. Ta forma dialogu wpływa na wzrost świadomości społecznej, a w konsekwencji podnosi kapitał społeczny członków społeczności. Robert David Putnam podkreślał, że przejawem łączenia kapitału społecznego z zaangażowaniem obywatelskim jest sytuacja, kiedy [ci] „...którzy należą do formalnych i nieformalnych sieci społecznych, są bardziej skłonni poświęcić swój czas i pieniądze w dobrej intencji, niż ci, którzy funkcjonują w izolacji społecznej”⁸. Tworzenie się sieci powiązań i zależności między różnorodnymi „aktorami” społeczności lokalnych w sposób naturalny zwiększa poziom partycypacji społecznej.

Aktywny udział mieszkańców w rozwoju lokalnym jest właśnie przejawem ich oddolnego udziału w życiu publicznym społeczności lokalnej. Partycypacja powoli, ale systematycznie wkracza w polskie życie społeczne i publiczne. Partycypacja rozumiana jako udział mieszkańców w formalnych i nieformalnych procesach samoorganizacji, zmierzających do polepszenia warunków życia w społeczności lokalnej⁹, przybierać może postać partycypacji społecznej (horyzontowej, wspólnotowej) i partycypacji publicznej. Partycypacja społeczna oznacza udział jednostek w działaniach zbiorowych podejmowanych w społecznościach, w których na co dzień funkcjonują. Chodzi tu przede wszystkim o aktywną obecność w procesie powstawania i funkcjonowania grup obywatelskich i organizacji pozarządowych, stałe lub okazjonalne występowanie w roli wolontariusza itp. Natomiast partycypacja publiczna oznacza zaangażowanie jednostek w działania struktur demokratycznego państwa, a więc instytucji władzy publicznej

⁶ B. Gąciarz, W. Pańków, *Dialog społeczny po polsku – fikcja czy szansa?*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2001, s. 17 cyt. za: R. Towalski, *Dialog społeczny – próba definicji*, [w:] *Dialog społeczny*, red. R. Towalski, s. 16, <http://www.dialogspoleczny.pl/files/TO01-120%20dialog.pdf>

⁷ T.G. Grosse, *Dialog społeczny a dialog obywatelski w Unii Europejskiej*, „Trzeci Sektor” 2005/2006, nr 4, s. 117, cyt. za: R. Towalski, *Dialog społeczny...*, op. cit., s. 16.

⁸ R.D. Putnam, *Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*, Warszawa 2008, s. 197.

⁹ *Partycypacja społeczna i aktywizacja w rozwiązywaniu problemów społeczności lokalnych*, pod red. B. Lewenstein, J. Schindlera, R. Skrzypca, Warszawa 2010, s. 9.

i organizacji sektora publicznego¹⁰. Partycypacja nie musi dotyczyć jedynie społeczności lokalnej, może bowiem odnosić się do grupy pokoleniowej (np. osób starszych, młodzieży itp.), grupy wspólnych zainteresowań czy grupy problemowej. Zawsze jednak kontekst terytorialny ma niebagatelne znaczenie¹¹. Poziom partycypacji ludzi jest zróżnicowany i zawiera się pomiędzy kształtowaniem świadomości społecznej o zamierzeniach i realizowanych celach władz a realnym wpływem społeczności na procesy decyzyjne. Zaangażowanie w rozwiązywanie problemów społecznych przechodzi kolejne fazy wyrażające się coraz większym zrozumieniem procesów decyzyjnych i stopniowym włączaniem się w ich podejmowanie, aż do realnego wpływu na proces decyzyjny. Poziomy partycypacji oraz specyficzne dla nich cechy prezentuje tabela nr 1.

Tabela 1. Schemat poziomów partycypacji społecznej

			Angażowanie mieszkańców	Partnerstwo
	Edukowanie społeczności lokalnej	Zbieranie opinii	Cel: Angażowanie mieszkańców w proces, by rozumieć i uwzględnić ich punkt widzenia i obawy	Cel: Przekazanie podejmowania decyzji grupom lub partnerom społecznym
Kreowanie świadomości społecznej	Cel: Przekazanie informacji w sposób obiektywny, by mieszkańcy mogli lepiej zrozumieć podejmowane działania	Cel: Uzyskanie opinii społecznej na temat problemów, alternatywnych rozwiązań/decyzji		
Cel: Poinformowanie i uświadomienie podejmowanych działań		Zobowiązanie: „Umożliwimy różne sposoby wyrażania swojej opinii i poinformujemy, w jaki sposób wpłynęło to na podejmowane działania”	Zobowiązanie: „Będziemy razem pracować, by wasza opinia była uwzględniona i poinformujemy, w jaki sposób wpłynęło to na podejmowane działania”	Zobowiązanie: „Będziemy wdrażać te decyzje, które podejmiecie”
Zobowiązanie: „Będziemy was informować”	Zobowiązanie: „Postaramy się to wytłumaczyć”			
Stosowane metody: wysyłka listów, informacje w mediach, ogłoszenia	Stosowane metody: spotkania, informacje na www, gazetki	Stosowane metody: spotkania, dyskusyjne, badanie opinii publicznej	Stosowane metody: spotkania, warsztaty, dyskusje, fora	Stosowane metody: Warsztaty robocze dla społeczności lokalnej zwieńczone opracowaniem planu działania i podjęciem decyzji finansowych

Źródło: S.H Grabow, M. Hilliker, J. Moskal, *Comprehensive planning and citizen participation*, <http://jefferson.uwex.edu/documents/CPCPfinal06.pdf>, cyt. za: D. Polakowski, *Metodologia wspierania rozwoju społecznego gminy poprzez partycypację społeczną tworzenia strategii rozwiązywania problemów społecznych*, Warszawa 2008, s. 7 (maszynopis).

Urzeczywistnienie wspólnych celów i dążność do osiągnięcia dobra wspólnego realizowanych przez wspólnoty obywatelskie, zgodnie z zasadą subsydiarności, gwarantuje jednostkom i społeczeństwom podmiotowość, nie eliminując przy tym wsparcia ze strony państwa. Prorozwojowość partycypacji wynika z nowej organizacji sfery publicznej. Zakłada ona rolę władz lokalnych wyłącznie jako organizatora rozwoju lokalnego, z szerokim

¹⁰ T. Kaźmierczak, *Partycypacja publiczna: pojęcie, ramy teoretyczne*, [w:] *Partycypacja publiczna. O uczestnictwie obywateli w życiu wspólnoty lokalnej*, pod red. A. Olech, Warszawa 2011, s. 83-84.

¹¹ J. Schindler, *Konteksty aktywizowania społeczności lokalnych*, [w:] *Partycypacja społeczna i aktywizacja...*, op. cit., s. 172.

zakresem partycypacji opartej przede wszystkim na samoorganizacji grup i środowisk w celu poprawy własnej sytuacji. W praktyce oznacza to, że ludzie stanowią podmiot, a nie przedmiot rozwoju lokalnego. Występują oni jako eksperci, którzy najlepiej potrafią określić swoje problemy i wskazać, jak należy je rozwiązać¹². W przypadku osób starszych ma to kapitalne znaczenie, bowiem potrzeby ludności tej kategorii wieku są specyficzne i najlepiej rozpoznane przez samych zainteresowanych.

Oczywiście rozwój partycypacji społecznej nie przebiega bezkonfliktowo. Istnieje szereg barier istniejących po wszystkich stronach „aktorów” tego procesu. Obejmują one m.in. brak doświadczeń w takich działaniach zarówno władz samorządowych, jak i mieszkańców, negatywne dotychczasowe doświadczenia, brak zaufania do wiedzy i sensowności proponowanych rozwiązań przez szersze grupy społeczne, ukryte grupowe i osobiste cele osób sprawujących władzę, sprzeczne z interesem społecznym, osobisty lęk osób sprawujących władzę przed jej utratą czy ujawnieniem niekompetencji. Istnieją także bariery uruchomienia partycypacji społecznej leżące po stronie potencjalnych uczestników. Są nimi m.in. ogólna nieufność wobec ludzi sprawujących władzę, obawa przed manipulacją ze strony władz, słabo rozwinięte organizacyjnie i instytucjonalnie reprezentacje poszczególnych środowisk i brak współpracy między nimi, niski poziom integracji społeczności lokalnych¹³.

Partycypacja społeczna osób starszych to działania mające na celu zwiększenie udziału osób starszych w życiu publicznym, społecznym, gospodarczym, kulturalnym i politycznym. Bardzo istotną rolę odgrywają w tym zakresie organizacje reprezentujące interesy i potrzeby osób starszych, które sprzyjają ich zaangażowaniu w życie lokalnych społeczności. Ludzie starsi przez swoje zaangażowanie i wkład, jaki wnoszą w swoje rodziny i społeczności poprzez działalność wolontariacką i udział w instytucjach demokratycznych, stanowią jeden z podstawowych czynników przemian rynkowych i społecznych i są wyznacznikiem aktywności obywatelskiej. Wolontariat jest tą formą aktywności społecznej, w której należy szczególnie doceniać udział osób starszych oraz starać się o ich pozyskanie ze względu na wiedzę i umiejętności poparte doświadczeniem. Szczególną rolę może tu odegrać wolontariat kompetencji, czyli nieodpłatne dzielenie się wiedzą, doświadczeniem i umiejętnościami z innymi. I nie chodzi tu tylko o wolontariat pracowniczy (związany z umiejętnościami zawodowymi), ale także o dzielenie się swoim doświadczeniem, związanym np. z pełnieniem funkcji publicznych, czy nawet z realizacją własnych zainteresowań. W praktyce jednak osoby starsze częściej uczestniczą w wolontariacie nieformalnym, realizowanym w swoim otoczeniu jako pomoc sąsiedzka i dotyczy ona przede wszystkim opieki i pomocy. Ludzie ci raczej nie mają motywacji do angażowania się w podobne działania formalnie, tym bardziej poza swoim środowiskiem. Rzadziej natomiast działają w organizacjach pozarządowych czy instytucjach publicznych. Poziom zaangażowania ludzi starszych w działalność wolontariacką jest niewielki i jest to cecha, którą obserwuje się w całym kraju. Niewielki odsetek wolontariuszy wśród osób starszych pokazuje, że organizacje społeczne nie potrafią jeszcze wykorzystać potencjału osób starszych.

¹² B. Lewenstein, *Między rządzeniem a współrządzeniem. Obywatelskie modele rozwoju społeczności lokalnej*, [w:] *Partycypacja społeczna i aktywizacja...*, op. cit., s. 28-30.

¹³ D. Polakowski, *Strategia rozwiązywania problemów społecznych na poziomie lokalnym w oparciu o partycypację społeczną*, [w:] *Partnerstwo lokalne jako strategia rozwiązywania problemów społecznych*, red. A. Frączkiewicz-Wronka, Katowice 2010, s. 145.

Ludzie starsi biorą czynny i bierny udział w życiu politycznym. Powinni oni uczestniczyć w większym stopniu w procesach decyzyjnych na wszystkich szczeblach władzy publicznej, gdyż obecnie nie jest to udział imponujący. Jednym z problemów jest bierna postawa seniorów w działaniach na rzecz ich samych. Celem pobudzenia aktywności obywatelskiej osób starszych w społeczności lokalnej w nowelizacji ustawy o samorządzie gminnym z dnia 11 października 2013 r.¹⁴ stworzono możliwości utworzenia gminnych rad seniorów. Rady seniorów mają charakter konsultacyjny, doradczy i inicjatywny. Składają się z przedstawicieli osób starszych oraz przedstawicieli podmiotów działających na rzecz osób starszych, w szczególności przedstawicieli organizacji pozarządowych oraz podmiotów prowadzących uniwersytety trzeciego wieku. Takie rozwiązanie tworzy warunki dla zwiększenia partycypacji seniorów w procesach decyzyjnych bezpośrednio ich dotyczących w środowisku lokalnym. Seniorzy, wnosząc swoje doświadczenie i kompetencje nabyte w trakcie życia, powinni odgrywać ważną rolę w sugerowaniu, wprowadzeniu zmian i monitorowaniu ulepszeń na poziomie regionalnym i lokalnym, szczególnie w obszarach związanych z poprawą jakości życia starszego pokolenia dotyczących. Poczucie członkostwa we wspólnocie jest bardzo ważne z punktu widzenia tożsamości jednostki jako integralnej części zbiorowości.

Jak już wcześniej podkreślono, w koncepcji partycypacji społecznej istotną rolę odgrywa kwestia kapitału społecznego. Pierre Bourdieu definiuje kapitał społeczny jako „zbiór rzeczywistych i potencjalnych zasobów, jakie związane są z posiadaniem trwałej sieci mniej lub bardziej zinstytucjonalizowanych związków wspartych na wzajemnej znajomości i uznaniu lub, inaczej mówiąc, z członkostwem w grupie, która dostarcza każdemu ze swych członków wsparcia w postaci kapitału posiadanego przez kolektyw, wiarygodności, która daje im dostęp do kredytu w najszerszym sensie tego słowa”¹⁵. Kapitał społeczny jest obok innych kapitałów – materialnego i ludzkiego – jednym z ważniejszych zasobów lokalnych służących rozwojowi lokalnemu. Oznacza to, iż wzrost gospodarczy i umiejętność dostosowania się do zachodzących zmian gospodarczych i społecznych nie zależą tylko od zasobów kapitału naturalnego i materialnego czy też jakości dostępnego kapitału ludzkiego, lecz przede wszystkim od wypracowanego kapitału społecznego. W interpretacji przyjętej przez Francisa Fukuyamę¹⁶ kapitał społeczny obejmuje m.in. takie cechy jak poziom wykształcenia, kwalifikacje czy struktura ludności według płci i wieku. Stwierdza on, iż niski poziom kapitału społecznego oznacza małą liczbę więzi istniejących między ludźmi, albo ludzie znają siebie nawzajem, ale nie obdarzają się zaufaniem. Efektem tego jest niepodejmowanie wspólnych albo indywidualnych działań, mających na celu poprawę życia ogółu społeczeństwa. Natomiast wysoki poziom kapitału społecznego występuje, gdy ludzie mają dobre relacje z innymi członkami społeczności, obdarzają się zaufaniem i wspólnie lub indywidualnie działają z myślą o poprawieniu warunków życia. Kapitał społeczny jest więc rozumiany jako „regularne i powtarzalne podtrzymywanie przez ludzi kontaktów z innymi w celu realizowania wspólnych zamierzeń, co prowadzić powinno do pozytywnych skutków zarówno dla samych jednostek, wzmocnienia więzi społecznych pomiędzy nimi, jak i dla działalności instytucji”¹⁷. A zatem kapitał społeczny społeczności ma charakter dwuwymiarowy. Jak podkreśla Stella Grotowska,

¹⁴ Dziennik Ustaw z 15 listopada 2013, poz. 1318.

¹⁵ P. Bourdieu, *The Forms of Capital*, [w:] J.G. Richardson (red.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Greenwood, New York 1985, s. 248, cyt. za: T. Zarycki, *Kapitał społeczny a trzy polskie drogi do nowoczesności*, „Kultura i Społeczeństwo” 2004, rok XLVIII, nr 2, s. 47.

¹⁶ F. Fukuyama, *Zaufanie, kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, Warszawa – Wrocław 1997, s. 39.

¹⁷ M. Grewiński, S. Kamiński, *Obywatelska polityka społeczna*, Warszawa 2007, s. 28.

kształtuje się z jednej strony z tego, co ludzie wnoszą do grupy (np. sieci komunikacyjne, w których wcześniej uczestniczyli, a także wartości i normy), z drugiej zaś – tworzą z tego w obrębie grupy sieci, aktywność¹⁸. Z uwagi na to, że kapitał społeczny ma także charakter indywidualny, podniesienie poziomu kompetencji rozwijających ten kapitał wymaga położenia dużego nacisku na edukację. Dotyczy to szczególnie osób starszych, bowiem sytuacja człowieka starego jest w coraz większym stopniu zależna nie tylko od zdobytej kiedyś wiedzy, ale także od umiejętności stałego uczenia się i przystosowania do coraz nowszych wyzwań cywilizacyjnych. Można bowiem uznać, że jedynym stałym elementem współczesnego życia są permanentne zmiany, a elementarnym wymogiem umiejętność przystosowania się do nich. Jednostki nienadążające za tymi zmianami skazane są na wykluczenie i trwałą „niebyt” w społeczeństwie. Uczenie się ludzi starszych po przejściu na emeryturę może być traktowane jako substytut pracy zawodowej, ale może też być twórczym sposobem zagospodarowania nadmiaru wolnego czasu, szansą samorealizacji i podniesienia aktywności społecznej. Uczenie się powinno stanowić integralną część nowego etapu ich życia. Ważnym celem *life long learningu* jest rozwój społeczeństwa opartego na wiedzy i zwiększenie spójności społecznej. Koncepcja uczenia się przez całe życie (*life long learning*) zakłada rozwój indywidualny i rozwój cech społecznych we wszystkich formach i wszystkich kontekstach – w systemie formalnym, tj. w szkołach, placówkach kształcenia zawodowego, uczelniach i placówkach kształcenia dorosłych, oraz w ramach kształcenia nieformalnego, a więc w domu, w pracy i w społeczności. Podejmowanie działań edukacyjnych oraz pomoc w zapewnianiu osobom dorosłym ścieżek poprawy ich wiedzy i kompetencji zapewnia alternatywne możliwości dostępu do wiedzy dorosłym osobom z defaworyzowanych grup społecznych, w szczególności ludziom starszym. Tak ujęte podejście do koncepcji *life long learning* wskazuje, że uczenie się nie obejmuje wybranej, elitarnej grupy społecznej, ale dotyczy wszystkich bez względu na wiek, pozycję społeczną czy cenzus majątkowy. Bardzo ważna jest także *life-wide learning* – strategia nauczania w kontekście rzeczywistych zdarzeń, która pozwala na rozwój człowieka w jego rolach życiowych oraz naukę funkcjonowania w społeczeństwie. Ten sposób uczenia się odbywa się w sposób niesformalizowany poprzez nabywanie doświadczenia życiowego. W przypadku ludzi starszych edukacja przebiega głównie w formie pozaformalnej i nieformalnej. Jednym z istotnych ogniw procesu uczenia się ludzi starszych jest uczestnictwo w zajęciach uniwersytetu trzeciego wieku. Utarło się przekonanie, że jest to główna forma edukacji ludzi starych. Pomimo intensywnego wzrostu liczby UTW są one ciągle instytucjami elitarnymi, dostępnymi głównie w miastach, gdzie powstały. UTW są niemal całkowicie niedostępne dla starszych mieszkańców wsi. Z drugiej zaś strony niski poziom wykształcenia większości osób starszych i brak odczuwalnej potrzeby uczenia się powoduje, że ta grupa często nie jest zainteresowana uczestnictwem w zajęciach prowadzonych w uniwersytetach trzeciego wieku. Uczący się emeryt to ciągle nie jest jeszcze zjawisko powszechne. Edukacja w starości jest narzędziem do podniesienia jakości życia. Daje szansę seniorom na pozostanie w zmieniającej się rzeczywistości na równych prawach z innymi generacjami. Kolejnym zadaniem jest nauka praktycznych umiejętności potrzebnych do dalszego życia, przygotowanie się do starości, do osiągania nowych celów, które stawia kolejny etap rozwojowy człowieka. Jest szansą na wyemancypowanie się,

¹⁸ S. Grotowska, *Seniorzy w przestrzeni publicznej. Kapitał społeczny uczestników wspólnot, ruchów i stowarzyszeń katolickich*, Kraków 2011, s. 59-60.

na zmianę w życiu, daje możliwość nadrobienia zaległości edukacyjnych z poprzednich etapów życia. Może stać się stylem życia – stale uczącego się, poszukującego, mądrego seniora. Niezmiernie istotną wartością uczenia się jest przygotowanie do działania na rzecz społeczności, stawania się lepszym człowiekiem dla innych, podjęcia się nowych ról, np. wolontariusza, lidera lokalnego, organizatora środowiska itp. Daje także możliwość łączności z innymi generacjami, przystosowując seniorów do nowych możliwości komunikacji. Jest narzędziem do tworzenia sobie możliwości konfrontacji z bilansem życia i poprzez działanie na rzecz innego człowieka dowartościowania własnego życia.

Aktywne starzenie się jest również silnie związane z uczestnictwem osób starszych w rynku pracy. Trzeba zatem dać ludziom starszym możliwość utrzymania aktywności zawodowej i powinna ona wynikać z akceptacji tej aktywności, a nie być przymusową koniecznością. Swoistym remedium znalezienia się seniorów na rynku pracy może być rozwój koncepcji *srebrnej gospodarki*. „Srebrna gospodarka” może tworzyć nowe produkty i usługi na rzecz poprawy jakości życia osób starszych, co zwiększa zapotrzebowanie na nowe miejsca pracy. Definiowanie pojęcia „srebrnej gospodarki” podkreśla zarówno potrzeby i popyt starszej populacji, jak i wskazuje na wysoki poziom użyteczności potencjału tej grupy, który powinno się wykorzystać do większej aktywizacji i samodzielności. „Srebrna gospodarka” umożliwia wykorzystanie umiejętności i kompetencji osób starszych i ma możliwość wykorzystania tego potencjału dla dobra tej grupy (wzrost aktywności jest obietnicą wyższej jakości życia) oraz dla dobra całego społeczeństwa. W koncepcji „srebrnej gospodarki” zawarte są elementy o dużym znaczeniu społecznym i ekonomicznym. Jej społeczny wymiar polega na tym, że koncepcja ta wychodzi naprzeciw potrzebom i aspiracjom starzejącej się populacji, w tym potrzebie dalszego uczestnictwa w życiu społecznym. Zwraca ona także uwagę na problemy osób starszych, które wymagają działań wspierających czy kompensujących. Aspekt społeczny zawiera się także w idei poprawy jakości życia osób starszych, z uwzględnieniem zróżnicowania populacji seniorów, m.in. pod względem wykształcenia oraz stylu życia. W obszarze „ekonomii społecznej” istotne miejsce zajmują tzw. białe miejsca pracy, czyli sektor usług opiekuńczych i zdrowotnych świadczonych głównie dla osób starszych. Ekonomiczny wymiar „srebrnej gospodarki” polega na wykorzystaniu dużej wiedzy, doświadczenia zawodowego ludzi starszych, a także ich skłonności do dzielenia się swoimi osiągnięciami z innymi. Ponadto dysponują oni potencjałem w obszarze postaw i zachowań oraz bardzo dobrą skutecznością interpersonalną. „Srebrna gospodarka” może być źródłem wymiernych korzyści społecznych i gospodarczych.

Partycypacja społeczna przybiera różne formy. We wskazanej już wcześniej Opinii Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie wkładu osób starszych w życie społeczne i ich udziału w nim w art. 1.2. podkreślono rosnące znaczenie „koprodukcji”, czyli metody obejmującej „osoby, społeczności i organizacje posiadające umiejętności, wiedzę i zdolności pozwalające wspólnie pracować, stwarzać możliwości i rozwiązywać problemy”. Upowszechnianie w oparciu o koprodukcję wspólnych aktywności pozwala w nowatorski sposób rozwiązywać problemy osób starszych w środowisku zamieszkania. Koprodukcja lokalna i regionalna jest nową ideą, polegającą na wspieraniu inicjatyw związanych ze wspólnymi działaniami podejmowanymi przez władze publiczne, osoby starsze oraz różnorodne organizacje działające w przestrzeni publicznej na rzecz i z osobami starszymi. Istotą koprodukcji jest udział obywateli w procesie dostarczania usług, z których sami korzystają¹⁹. Jest to szczególnie

¹⁹ A. Archibald i in., *A guide to co-production with older people. Personalisation - don't just do it -co-produce it*

ważne w kontekście specyficznych potrzeb ludzi starszych, wpływają oni bowiem na decyzje uwzględniające ich potrzeby i oczekiwania. Celem tych działań jest tworzenie szans i nowych, nieidentyfikowanych dotychczas możliwości rozwiązywania problemów ludzi starszych w środowisku lokalnym oraz podnoszenie poziomu i jakości życia społeczności lokalnej.

Bibliografia

- Archibald A. i in., *A guide to co-production with older people. Personalisation - don't just do it -co-produce it and live it!*, National Development Team for Inclusion, Christchurch 2010.
- Bourdieu P., *The Forms of Capital*, [w:] J.G. Richardson (red.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Greenwood, New York 1985.
- Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej Seria C 11/04 z 15 stycznia 2013.
- Dziennik Ustaw z 15 listopada 2013, poz. 1318.
- Fukuyama F., *Zaufanie, kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, Warszawa – Wrocław 1997.
- Gąciarz B., Pańków W., *Dialog społeczny po polsku – fikcja czy szansa?*, Warszawa 2001.
- Grewiński M., Kamiński S., *Obywatelska polityka społeczna*, Warszawa 2007.
- Grosse T.G., *Dialog społeczny a dialog obywatelski w Unii Europejskiej*, „Trzeci Sektor” 2005/2006, nr 4.
- Grotowska S., *Seniorzy w przestrzeni publicznej. Kapitał społeczny uczestników wspólnot, ruchów i stowarzyszeń katolickich*, Kraków 2011.
- GUS, *Prognoza ludności na lata 2008-2035*, Warszawa 2009.
- Kaźmierczak T., *Partycypacja publiczna: pojęcie, ramy teoretyczne*, [w:] *Partycypacja publiczna. O uczestnictwie obywateli w życiu wspólnoty lokalnej*, red. A. Olech, Warszawa 2011.
- Komunikat Komisji Europa 2020 *Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*, KOM(2010) 2020 wersja ostateczna, Bruksela 3.3.2010.
- Lewenstein B., *Między rządzeniem a współrządzeniem. Obywatelskie modele rozwoju społeczności lokalnej*, [w:] *Partycypacja społeczna i aktywizacja w rozwiązywaniu problemów społeczności lokalnych*, Warszawa 2010.
- Lewenstein B., Schindler J., Skrzypiec R., *Partycypacja społeczna i aktywizacja w rozwiązywaniu problemów społeczności lokalnych*, Warszawa 2010.
- Polakowski D., *Strategia rozwiązywania problemów społecznych na poziomie lokalnym w oparciu o partycypację społeczną*, [w:] *Partnerstwo lokalne jako strategia rozwiązywania problemów społecznych*, red. A. Frączkiewicz-Wronka, Katowice, 2010.
- Putnam R.D., *Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*, Warszawa 2008.
- Schindler J., *Konteksty aktywizowania społeczności lokalnych*, [w:] *Partycypacja społeczna i aktywizacja w rozwiązywaniu problemów społeczności lokalnych*, Warszawa 2010.
- Synak B., *Ludzie starzy w warunkach transformacji ustrojowej*, Gdańsk 2000.
- Towalski R., *Dialog społeczny – próba definicji*, [w:] *Dialog społeczny*, red. R. Towalski, <http://www.dialogspoleczny.pl/files/TO01-120%20dialog.pdf>
- Zarycki T., *Kapitał społeczny a trzy polskie drogi do nowoczesności*, „Kultura i Społeczeństwo” 2004 rok XLVIII, nr 2,

Tworzenie podstaw dla partycypacji osób starszych w życiu społecznym

Streszczenie

Aktywność seniorów staje się coraz bardziej popularną i uznawaną formą przeżywania ostatniego okresu życia człowieka. Przybiera ona coraz bardziej zróżnicowane formy. Osoby starsze dysponują ogromnym kapitałem, który nie zawsze jest jeszcze wystarczająco wykorzystany. Dotyczy to szczególnie większego zaangażowania w rozwój lokalny. Opiera się on przede wszystkim na różnych postaciach partycypacji społecznej i obywatelskiej. Poziom partycypacji ludzi starszych jest zróżnicowany i zawiera się pomiędzy kształtowaniem świadomości społecznej o zamierzeniach i realizowanych celach władz a realnym wpływem społeczności na procesy decyzyjne. W ten sposób powstaje nowa forma partycypacji, jaką jest koprodukcja. Istotną rolę w działaniach partycypacyjnych odgrywa kapitał społeczny ludzi starszych oraz czynniki, jakie kształtują ten kapitał.

Słowa kluczowe: osoby starsze, partycypacja, rozwój lokalny, koprodukcja

Creating basis for participation of the elderly in social life

Streszczenie

Activity among seniors is becoming more and more popular and widely accepted form of living the last stage of a person's life. It takes many varied forms. The elderly have a great capital, which is not always sufficiently used. It especially concerns a bigger involvement in local development. It is mainly based on different forms of social and citizen participation. Essential role in participatory actions is played by social capital of the elderly and factors that shape that capital.

Key words: the elderly, participation, regional development, co-production